

**על אתנוגרפיה פמיניסטית חתרנית
פנינה מוצפי-האלר, בקובסאות הבטון: נשים מזרחיות בפריפריה הישראלית.
ירושלים: מאגנס, 2012 עמ'.**

תמר הגר

חמש נשים עומדות בМОקד הספר שכתבה האנתרופולוגית פנינה מוצפי-האלר, חמיש נשים שאת כולן למדה להכיר בארכע שנים של מחקר שטח אתנוגרפי שערכה בירוחם. בספר היא פורסת את חייו היומיום שלהם על קשייהן, מגנונני היחסנות שפיתחו, רגעי השמחה וההישג וגם הייאוש והסבל.

בפרק הראשון אנו פוגשים את נורית, אם חד-הורית, שהתגרשה מבعلاה הנركומן. נורית נתמכת על-ידי לשכת הרווחה, אבל אין זה מונע ממנה להיאבק כדי לעורך טקס בר-מצווה מפואר לבנה, המזוכה אותה בהכרה מצד הקהילה. הפרק הבא עוסק באפרת, הבוחרת בחיים של התהווות דתית המאפשרת לה, לבعلاה וללבונתיה לצבור הון תרבותי בתוך יrhoחם ומהוצאה לה. הפרקים הבאים מוקדשים לאשתי, שבנגוד לשתי הנשים הקודמות מסרבת לקבל את כללי המשחק החברתיים ובוחרת שלא להינשא, לא ללדת ילדים ולא לעבוד, כמו רבות מן הנשים בירוחם, באחד מפעלי הסביבה או בעבודות ניקיון. הספר עוקב אחר דרכי ההישרדות שלה ואחר המחיר שהיא משלמת על קריית התיגר שלה. רחל היא הדמות הבאה המתוארת בספר. היא נישאה לפני שסיימה 21 שנות לימוד. היא אם לארבעה ילדים, ובעת הכתיבתה היא גרושה. היא מנצלת את יכולותיה כדי ללמוד קודים של נציגי המרכז התרבותי המגיעים לעיריה ולהיחלץ מן התלות בלשכת הרווחה. הדמות האחידונה היא גילה, שעוזבת את העיירה, עבדה כמורה וכמנהלת בית ספר ונישאה לגבר אנגלי. הסיפור של גילה עוסקת בהצלחתה אבל גם במחיר הרגשי שהיא נאלצת לשלם בעקבות הפריצה של הגבולות המודדיים האתניים.

* ד"ר תמר הגר, החוג לחינוך ולימודי מגדר, המכללה האקדמית תל-חי.

דו"ר אלקטרוני: tamar.hager@gmail.com

הבחירה בחמש הנשים האלה לא הייתה מקרית, מסבירה מוצפיה-האלר, "כל אחת מהנשים האלה נבחרה בעיקר משום שדמותה אפשרה לי להציגם... דרכם שונות של התמודדות עם האילוצים החזקים מאוד שיש במצבות החיים בשוליים בעיר מרוחקת" (עמ' 8). ככלומר לא רק החיים הפרטיים של הנשים עומדים במרכז, אלא גם ההתבוננות, הפרשנות, הניתוח של החוקרת שמעניקה לחיהן קשר ומשמעות ומנסה להבהיר באמצעותן מערכיות חשיבה והתנהגות האופיניות לא רק לפרטיהם, אלא גם לקובוצהתרבותית, אתנית ומעמדית. אבל מעבר לצורך ולרצון לנתח את המיציאות כחלק מן השיח האנתרופולוגי, לモוצפיה-האלר יש מטרה פוליטית: לשבור את "מערך הדימויים המנמייך, הסטריאוטיפי, שאפיין את השיח הציבורי והאקדמי על עולמן של נשים החיים בשוליים של החברה הישראלית" (עמ' 6). ואمنם לנשים של מוצפיה-האלר יש קול. חלקים גדולים של הספר הם ציטוטים של שיחות בינה לבינה, וחלק מהן אף כתובות טקסטים בעצמן.

הקיים של הנשים כסובייקטיות עצמאיות מתחזק לאור התמונות התיווך הסמכותי, המאפיין פעמים רבות טקסטים אקדמיים מחקרים. אף על פי שモוצפיה-האלר אינה מותרת על ניתוחים של סיטואציות, אמירות והקשרים חברתיים, היא אינה כול המסביר את עמדתו באופן מצליל ומנוכר, אלא היא נוכחת לאורך רוב הטקסט לצד הנשים שהיא מתארת. יש לה ביגרפיה, חלקייה לפחות, והוא משמעה קולות התפעלות או ביקורת כלפי הנשים שהיא מראינת תוך כדי חשבו נפש מורכב עם תחושותיה ועם מחשבותיה. לאור זאת אני רוצה לטעון כי פניה מוצפיה-האלר היא לא רק החוקרת-הכותבת, ובמבנהים רבים היא הדמות השישית בספר. הרפלקציות שלה על תהליכי המחקר ועל תיעודו מעלו שאלות ממשמעות של מקום כאייה במרחב, שאלות שהעסיקו אותה כבר בשנת 1997 במאמר שפרסמה בכתב העת *תיאוריה ו ביקורת ונקרוא* "יש לך קול אותנטי: מחקר אנטropולוגי ו פוליטיקה של ייצוג מחוץ לחברת הנחקרת ובתוכה".

המאמר הוא אוטו-אתנוגרפיה של אנטרופולוגית, המנתחת את מסעה בין הקשי המיציאות השונות של חיים, המסבירים-מייצרים-מחדרים את פוליטיקת הווה. המאמר הציג את המתחים הבלתי פתרורים בין זהות של מזרחה בת עירית פיתוח, חוקרת מזרחה המודדת ממרכזי כוח האקדמי הלבנים והגברים בישראל, סטודנטית לבנה הלומדת באוניברסיטה מכובדת בארץ הברית, חוקרת לבנה עשירה בבווצואה ואישה צבעונית בדרום אפריקה שאינה רשאית להיכנס למוסדות לבנים בלבד. מוצפיה-האלר כותבת במאמר: "יכולתי לעצב את הזהות שלי ושל אחרים קשורה קשור הדוק למיציאות הגגוניות שמקבעת והות כזו ברגע נתון ומציגה אותה בדבר סגור וחתום ולכען להרשאות 'לهم' להגדיר אותו באופן מהותני וחד מידי, ממשעו כנעה לכוחם וויתור על הקול שלי. עצם ההתנגדות לכוח חיזוני כזה שmagdir אותו, פירושה יכולתי לדבר בקול שלי להגדיר את עצמי. אך כיצד עושים זאת איך כתבים?" (עמ' 90).

אני רוצה למקד את הדיון בספרה של מוצפיה-האלר בתחום איך כתבים ולבסוף באופן הייחודי שבו היא בחרה לחקור, כתוב ולספר את המפגש עם חמיש הנשים

מירוחם. בבחירה זו אין בכוונתי לומר שזה הנושא המרכזי של הספר. הספר פורס לפנינו תמונה מرتתקת של חי היום-יום בעיירת פיתוח, והוא קורא תיגר על התפיסה החברתית, האוטומטית, הרואה בתושבי העירות, ובעיקר בנשים, קרבענות של סדר חברתי וمرאה איך בתנאים המוגבלים של חיים הן מעצבות ביצירתיות רבה את חייהם. הוא גם מעמיד בסימן שאלה של הנחות בנוגע לקשרים בין מגדר, מעמד ומוצא אתני, למשל שנשים מתמודדות עם תנאי דיכוי בהצלחה גבוהה מගברים בגל מעמדן הנחות, בכך שהוא מראה איך הנשים בספר, נורית ואפרת לדוגמה, קובעות את גורל משפחתן וmobilitat את הגברים אתן.

יהודה שנhab מציע לקרוא לטקסט זהו אתנוגרפיה פמיניסטית. אני רוצה לטעון שיש לו גם מאפיינים של אוטו-אתנוגרפיה פמיניסטית. כמו שבאה מן המסורת הפמיניסטית של האנתרופולוגיה, מוצפִּיהאלר היא חוקרת-כותבת המודעת היטב ליחס כוח הנבננים במחקר, לאופן שבו הם קובעים את התוצרים וקשר בין עובדות לבין פרשנות. במאוא היא מציגה בקצחה את עקרונות המחקר והכתיבה שלה. וכך היא כותבת: "אני מציעה בכל פרק תיאור של מפגשים ושל שיחות, של רגעים ושל כתיבה ושל פרשנות הדידית - היא שלי ואני שלה והיא של עצמה... עם זאת, גם אם אני מאפשרת לנחרת לכתב טקסטים שלה, גם אם אני מצטטת את האופן שבו היא מפרשת את חייה עצמה, וגם כאשר אני מצטטת קטעים ארוכים מותוק ראיונות מוקלטים, אני לא סוגרת את הפער בין הכוח שלי כדי שאחריות לארגונו ולעיצובו של הספר זהה ולמסר שלו, בין כוחה של המרואינית, סובייקטיבת המחקר" (עמ' 13).

מוצפִּיהאלר ערה גם לוליניות הנדרשת ממנה במהלך המחקר והכתיבה. כך, למשל, היא מצביעה על מעמדה המשתנה מכת-שיח שוויונית היושבת בסלון של הסובייקטיבית או מטילת אותה בשוק לחוקרת אקדמאית המארגנת את החומר ומנתחת אותו. היא מבהירה שגם כשהיא משתפת את הסובייקטיביות במחקר, מבקשת תגובה לפרשנותה, מבקשת מהן לכתוב טקסטים בעצמן, היא שמחלית מה ייכל בספר ומה לא יוכל בו ובאיוזה סדר יוצגו הדברים. היא אף מחליטה מי תופיע בספר ואיזה מקום היא תקבל. היא גם מודעת מאוד לתנועה הקופצנית בין תיאור המציאות – הסיפור – לבין הרפלקציה עליו, המערערת את הרצף ולוועים אף שוברת אותו. לטענתה, הבחירה בקפיצה הזאת בין סוגים שונים של שיח מאפשרת לחשוף את הדינמיקה המורכבת שבה נוצרת מציאות חיים, לפתח דרך חדשה של יצרת ידע ואף לייצר ידע חדש על הנשים ועל ירוחם: "אני מנסה לפתח מודל מורכב, הסנסי, לא סגור, לא זכריו של כתיבה ומעשה מחקר. אני מציעה את האתנוגרפיה הזאת לא כהצהרה של אמת מוחלטת מדעית אלא כבסיס לחסיבה על תהליכיים חברתיים ותרבותיים בישראל" (עמ' 14).

הנחה המזעא של השיח האקדמי שמווצפִּיהאלר מעמידה בסימן שאלה בספר היא שאכן יש הבחנה בין יצרת הידע לבין הידע עצמו. לדעתי, ההנחה זו בעייתית, משום שהיא בונה נקודת מבט בדיאונית פסאודו-אובייקטיבית, שבמסגרתה ניתן להתבונן בידע מהוצה לו. לטענת חוקרות פמיניסטיות, כמו دونה הראווי וסנדרה הרдинג, פעילות אינטלקטואלית

היא תמיד ידע ממוצב (Situated Knowledge), ולפיכך אינה אובייקטיבית בהגדלה, אלא תמיד פוליטית ומוטה (Haraway, 1988, p. 581). מתודולוגיה פמיניסטית, כמו זו של הספר, רואה בהטיה הזאת חלק בלתי נפרד מן המחקר, ומתוך נאמנות לתפישת העולם הזאת החוקרת ממצבת את עצמה באופן מפורש בטקסט. מוצפי האלר מבירה, למשל, כי במחקר היא מבקשת להוכיח שגם בנסיבות של הונחה חברתיות פוליטית, תושבי הדרום, במקורה של הספר זה – נשים, בונם להם חיים בעלי משמעות. יש לה שאיפה "לשיט קץ להתנסחות ולפרטנלייזム שהניבו דימוי ציבורי מעוז" (עמ' 6). סדר היום האידיאולוגי הזה הכתיב את הבחירה בנשים מסוימות שאת סיירון היא מספרת. כך, למשל, היא תווה אם יהיה נכון להקדיש לנורית, אם חד-הורית הנושא לנטקסמן, חייה בעוני, סמוכה על שולחן הרווחה ומגלה לאורה סיפור מוכך על כישלון צפוי, את הפרק הפותח של הספר. היא מחליטה לבחר בסיפור רק לאחר שהיא מזוהה את יצירותו, את עקשנותה ואת יכולתה לתרמן בין הרינוות, עבודות חלקיות וטיפול בבית. בחשיפת התלבתוותה מוצפיה-האלר בಗליו שהיא איננה מתארת בספר נשים שנכנעו לדיכוי ומצוות לטראותifs המקבילים, אלא נשים שהצליחו לייצר מרחב פעולה בתוך מציאות של דיכוי. בנגד חוקרים רבים באקדמיה, הנוטים להסוט מטרות, מגמות ואידיאולוגיות כדי ליציר אשליה של אובייקטיביות, מוצפיה-האלר חושפת כך את מטרותיה ומבירה את גבולות מחקרה.

ואולם, סדר יום פוליטי ואידיאולוגי אינו מבטל ספקות. מוצפיה-האלר אינה בטוחה תמיד שהיא מבינה את המציאות לאשורה, ויש לה ספקות באשר ליכולתה לפענה את קולן של הנשים או את מציאותן. אחת הדוגמאות לקול ההසני הזה נמצאת בפרק העוסק באשתי, המכונה בספר "המורדת". אשתי מסרבת להיכנס למסגרות המגבילות של החיים בעיריה מרוחקת ומנhalten "עסק" לא رسمي של הימורים. במהלך הפגישות היא גוררת את מוצפיה-האלר למסע של השтолלות, שיש בו לא מעט רגעים מצחיקים ונוגעים לב: "התישבנו על המדרגות הפוניות לככיש... הינו לבנו ברחוב ולי לא היו עוד שאלות לשאול אותה היום. היה רגע ארוך של שקט, עד שאשתי פנתה אליו בהיסוס ושאלה אותה על השנים שבנה חייתי בחו"ל. עניין אותה אם תמיד הייתה לי שם עובודה... סיפרתי לה שלמדתי שם באוניברסיטה ושבילמו לי מלגה, אבל תמיד גם עבדתי בכל מני עבודות חלקיות כשהייתי סטודנטית... אבל אחר כך התחלתי לספר לה על התקופה המאוחרת יותר, אחרי שקיבلت תואר דוקטור, ואחרי שסיימתי חוות של שלוש שנים הוראה באוניברסיטת הרוורד והייתי אם לשני ילדים קטנים ולא מצאתי עבודה בשום מקום. פתאום נשנקתי מעוצמת רגשותי. הדרקתי את החוויה הזאת שלי. היא אפללו לא עלתה בראשי כשחשבת על חווית האבטלה וחוסר היציבות התעסוקתית של הנשים שאני מדברת איתן יותר מאשרתיים... הבנתי באשתי וראיתי שהיא נבוכה, שהיא נסגרת. היא אינה רוצה בדמעותי. במהלך כל השיחה המוקלטת עמה היא התעתקשה לספר לי שהכל בסדר, שהיא אף פעם לא עצובה, שהיא מעבירה את הזמן... והנה אני חושפת את הכאב שהוא סירבה להתעמת איתה" (עמ' 162–163).

תיאור השיחה אופייני מאוד לתיאור המפגשים והשיחות בספר כולם. נושאים כמו עבודה, זוגיות או היעדרה, גידול ילדים, בישול, קניות, הימורים, חיגנות, לימוד והתחזקות, נחפשים בפנינו מותך דיאלוג, לפחות מפעם לפעם מה שנראה כיחסים חברתיים, בדרך כלל בגובה העינים. הסיפור הקצר על אטי ומו צפיה-האלר מלאה ברפלקציה המaira לא רק את מה שהתרחש בו, אלא גם תובנות על מה שיכל היה לקרות ולא קרה – למשל, לא נוצרו חיבור רגשי או תמייה הדדית. במקרה זהה, כמו במקרים אחרים, מו צפיה-האלר פורסת לפנינו תשובות לרפלקציה שלה ולפעמים עולמים מהן הדברים לוויוכחים עם אחרים או עם עצמה על הפרשנות.

התנוועה בין הסיפור לבין מחשבה וכ כתיבה עליו עוררת בי בהתחלה תחושה של חוסר מנוחה, אולי בגל הרגלי הקרייה האוטומטיים שלו. רצתי שמו צפיה-האלר תסימן את הסיפור ולא תבודד ממנו סצנות ותכתוב הגיגים, שתניח לי ליהנות ממנו ולו לרגע בלבד שאצטרכ לך שוב כל הזמן על יחסיו הכה, על אסטרטגיות של הישרדות, על תקשורת לקויה או על אי-הבנות. ואולם, לאחר שהתרגלתי בדרך הכתיבה שלה, מצאתי את עצמי מנסה להצטרף לקוראת לתהליך הפענוח. ככל שהספר התקרב לסוףו, יכולתי גם אני לנתח בהדרגה את המתරחש מתוך הידע ההנסני, הלא סגור, שצברתי. ממש הקרייה היו רגעים שגיליתי שעיל אף כל הידע החדש שברשותי עדין איןני מבינה דבריהם רבים, שהעולם הזהאמין קרוב מבחינה גאוגרפית, אבל זו לי. במקרה הזה לא הרגשתי בלבד, כי פגשתי בו את מו צפיה-האלר שבחירה לשמור את העקבות של אי-הבנות והבלבול והחוור ולפענה מחדש אירועים כנסוספו לה מערכות חדשות של הקשרים בעקבות ההיכרות המעמיקה עם ירוחם ועם הנשים. הבחירה לשמר את ההצלבות, החרטות והSHIPוטים של הנשים ושל עצמה אפשרה לי לקוראת להפוך לשותפה בתהליך הלמידה, הפענוח והבנה.

לא כמו בספרים אקדמיים סטנדרטיים, מו צפיה-האלר הייתה נוכח בספר ככותבת חוקרת, ולכן הרגשתי שאין לי די מידע עליה, שהיא נעדרת.פה ושם גילתי פרטם: יש לה שיח מורכב עם העבר, יש לה שני ילדים, היא גרה בשדה בוקר, היא למדה ועבדה שנים רבות בארצות הברית, אנשים באמת מעניינים אותה, כמווני היא מצויה בשיח מתמשך עם הפטרונות של עצמה, היא מוכנה ללמידה מן הסובייקטיב שלה, היאओהבת אוכל חריף ועוד. אני משערת שבחירה לא לחשוף עוד פרטים על חייה נבעה מן הצורך שלה-ישלנו כחוקות-כחות פמיניסטיות להגן על פרטיטוננו ועל הערכים והנורמות שלנו, המתערערים לעיתים לנוכח המציאות המורכבת הנפרשת מולנו.

כשחזרתי וקראיית את "יש לך קול אונטנטי", גיליתי שהחמצתי משוה. אני חושבת ש"קופסאות בטון" הוא המשך ישיר לאוטו-אנטוגרפיה ההייא. אם בוחרים במו צפיה-האלר כציר מרכזי, אפשר לראות שהדיון במורכבות של זהותה, שהחל במאמר, ממש בספר. באוטו-אנטוגרפיה היא מתארת סיפור כרונולוגי של כמה פרקים – תחילת הקריירה האקדמית, המחקר באפריקה, חורה מן המחקר על אפריקה למחקר על ישראל – והכול מותך תיאור זהותה החמקמeka ותלוית ההקשרים. ואולם, זה בעיקר סיפור על דמות

שנאבקה כדי להתקבל על-ידי הממסד האקדמי וגם לערער על הנורמות שלו. סיפורה האישית של מוצפי-האלר, כך היא אומרת במאמר, "אפשר הבנה מתוחכמת יותר של האופן שבו פרקטיקות הגמוניות בישראל מעצבות את הכניעה של סובייקטים מוחרים בדרךים מעודנות" (עמ' 95).

כשקרأتني את המשפט הזה חשבתי עד כמה זה מעניין שבין המאמר לבין הספר עברה מוצפי-האלר מתייאור של מגנוני דיכוי לתייאור של מגנוני עיזוב חיים למרות הדיכוי. ייתכן ששינוי זה של מוקד המחקר משקף את המעבר שעשתה למקום אחר במרחב יחסית הכוח באקדמיה ובמרחב יחסית הכוח בישראל. הסיפור האוטו-אתנוגרפי שבמאמר תיאר סובייקטיבית מוחricht כוועת וחרנית, התובעת בצדק קול שנמנע ממנה, התפרק במציאות המשתנה של התבוסות קולה באקדמיה היישראלית ונותרו ממנה פרגמנטים, שבניגוד לדמויות האחרות קשה לבנות מהם דמות קוורנטית. אני תוהה אם הפירוק של דמות החוקרת בספר יוצר סיפור אוטו-אתנוגרפי חדש. סיפור זה מראה בצורה מורכבת, עדין מהסתת ולא סופית, ש"עונה בחוץ להכוח" ברוחה של בל הוקס (מוצפי-האלר, עמ' 94), מה קרה או מה קורה לדינמיקה של הכוח במציאות שבה סובייקטיבית פמיניסטית-חרנית מצליחה להתקבל על-ידי הממסד האקדמי בלי לוותר על קולה הייחודי.

מקורות

- מוצפי-האלר, פ' (1997). יש לך קול אוטנטי: מחקר אנתרופולוגי ופוליטי של ייצוג מחוץ לחברה הנחקרת ובהוכה. *תיאוריה וביקורת*, 11, 81–98.
 Haraway, D. (1988). Situated knowledges: The science question in feminism and the privilege of partial perspective. *Feminist Studies*, 14(3), 575-599.